

KRISTÓ GYULA

A középkor magyarjai – idegen tükörben

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy az idegenek miként vélekedtek a magyarokról a mohácsi csatát (1526) megelőző 700 évben, érdeklődésünket nem könnyű kielégíteni. Mindenekelőtt az időhatárokat kell magyarázni. 1526 a magyar középkor végének hagyományos dátuma, ami viszont a kezdőpontot illeti, tudni való, hogy a 830-as éveket megelőzően nincsenek a magyarokra vonatkozó biztos írásos információink. Ennélfogva a magyarokat illető megítéléseket csak ezen időpont után nyomonkérhetjük. A szó szoros értelmében nyomozni kell, hiszen nem áll rendelkezésre olyan szöveggyűjtemény, olyan kézikönyv, amelyet felítve azonnal elénk sorjázának az adatok. Ennek az az oka, hogy az adatok hiánytalanul nem állnak rendelkezésünkre, így az alábbiak a legcsekélyebb mértékben sem tarthatnak igényt a teljességre a felhasználható adatbázis szempontjából. Legalább ekkora probléma, hogy a kérdésvetítés (a magyarok megítélése), amely mai világunkban a legtermészetesebben hat, egyáltalán nem magától értetődő a régi korokban. Az etnoszociális értelemben vett nép (általánosan használt görög elnevezés szerint *ethnosz*) mai fogalmát 1000 vagy 1200 évvel korábbi időre nézve nem használhatjuk. Ma a népet általában akként jellemzik, hogy az magát más *ethnosztól* tudatosan megkülönbözteti, saját elnevezése van, az összetartozást a közös nyelv, a közös szokások és magatartásformák, a hasonló anyagi kultúra és a közös leszármazási tudat jelenti. Hogy napjainkban sem egyszerű az elmélet konkretizálása során dönteni, jól jellemzi az a dilemma, hogy vajon beszélhetünk-e ma külön székely népről vagy pedig a székelység csak a magyar nép egy sajátosan elkülönült, speciális ismertetőjegyekkel rendelkező csoportja (és továbbfolytatva: vajon van-e külön csángó nép).

Még sokkal nehezebb efféle kérdésekben a régiségben dönteni. Ezzel kapcsolatban két példát idézek. A 6. század közepén az utigur fejedelem azt mondta: istentelenség és nagyon illetlen dolog volna rokonait, az azonos törzshöz tartozó kutrigurokat teljesen kiirtani, mert „azok velünk nemcsak közös nyelvet beszélnek, s lakásuk, ruházatuk és életmódjuk is hasonló a miénkhez, hanem azonos származásúak is, bár más fejedelmeknek engedelmességeknek” (Lukinich I. fordítása alapján). A modern (etnoszociális) értelemben vett népfogalom szerint az utiguroknak és a kutriguroknak azonos népnek kellene lenniük, hiszen valamennyi ismervük rokonítja vagy identifikálja őket, mégis külön nép voltak, külön elnevezéssel, külön politikai orientációval, akik – a sok közös vonás ellenére is – ádáz harcokat vívtak egymással. Mellesleg: a steppén sok embercsoport beszélt azonos vagy rokon nyelvet (a törököt), élt hasonló körülmények között (sátrakban, a nomádokra jellemző életmód szerint), maguk is hittek azonos eredetükben (pl. az utigurok és a kutrigurok közös őstől, egy apa két fiától származtatták magukat), mégis két nép voltak. A steppén (de még egy ideig nem kifejezetten steppei milióben is) a korai népfogalomban döntőnek bizonyult a politikai hovatartozás. Másik példám kifejezetten ezt igazolja. A 10. század közepén alkotó Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár szerint a kavarak népe (*to ethnosz tón Kavaron*) valamikor a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott. Amikor viszont a görög uralkodó a saját korabeli magyarok nyolc törzséről (*okto geneai tón turkón*) szól, a magyarokon belül em-

liti a három törzsből egy törzssé szervezett kavarokat, akik immár a magyarok között foglalnak helyet, jóllehet nyelvileg még nem asszimilálódtak (bár már megtanultak magyarul, de tudták még apáik török nyelvét is). A magyarokhoz való politikai tartozásuk a forrás számára önálló népi karakterük elvesztésével járt. Egyébként ez az archaikus népfogalom adja magyarázatát annak, hogy a magyarok miért éppen a 830-as években fordulnak elő első ízben az írott kútfőkben. Ettől kezdve alakult meg a történelem során az első olyan politikai képződmény (Levedi törzsszövetsége), amelynek vezető ereje a magyarság volt, s ettől kezdve szerepel a magyar nép (szerepelnek a magyarok) az írott történelem lapjain. Magyarok (még pontosabban: magyar nyelvet beszélő embercsoportok) természetesen léteztek 830-at megelőzően is, de saját népi karakterük önálló politikai szerep híján nem jutott be az írott forrásokba. Az, hogy a magyarság vezetésével 830 óta önálló politikai képződmény folyamatosan létezett (törzsszövetség, nomádállam, majd európai típusú állam formájában), egyszerűen azt jelenti: amiként a magyarok megbújtak korábban azon birodalmak népeinek sorában, amelyeknek alattvalói voltak, most viszont más, idegen (más nyelvű, más hagyományú stb.) embercsoportok váltak egy csapásra „magyarrá” azzal, hogy a Magyar Birodalom alkotó elemeivé váltak.

Erre nyújtanak példát a 880 körüli idők magyarjairól szóló muszlim (arab és perzsa nyelvű) tudósítások. Ezek egyébként a magyarokat leíró legkorábbi híradások. Amikor ezek magyarokat emlegetnek, nem a mai (etnoszociális) értelemben vett (magyar nyelvű, magyar történelmi tudattal rendelkező stb.) *magyar* népre, hanem arra a heterogén embercsoportra kell gondolnunk, amely felett a magyar törzsek szövetsége gyakorolt politikai fennhatóságot. A muszlim források ide vonható megállapításai tapasztalati tényeken alapultak, legfeljebb néhány emberöltővel korábbi állapotokra (de mindenképpen történetileg megragadható időre) érvényesek közléseik. Mármost a perzsául író Gardézi és az arabul alkotó Marvazi nagyjából azonos szövegezésben mondta el, hogy „a magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek és nagy testűek” (Zimonyi István fordítása). E két, később élt szerző 880 körüli időre visszamenő ősforrásból merített, ezen ősforrásban tükröződő információ viszont olyan utazótól származik, aki végső fokon saját benyomásait adta közre. Ez a – fentebb megtárgyalt értelemben vett – magyarok első felbukkanása idegen tükörben. E helyütt szükséges arra utalnom, hogy itt és a továbbiakban nem tekintem feladatommak a magyarok életmódjára, politikai rendszerére stb. vonatkozó forráshelyek ismertetését, mindössze azon mozzanatokra szorítok, amelyek a magyarok általános jellemzésül szolgálnak, testi és lelki alkataikra vonatkozó információkat közölnek. A középkor későbbi századaiban ugyanis ezek képezték az alapját egy-egy nép közhelyé merevedő jellemvonásainak, az ún. népvagy nemzetkarakterológiának.

Azzal, hogy a magyar nomádállam a honfoglalással a Kárpát-medencébe helyeződött át, a magyarság bekerült a latinul író szerzők látókörébe, s ez a steppeitől eltérő népfogalmat és másfajta íráshagyományt jelentett. A középkor kezdetén a latin szerzők gondolatvilágára nagy hatást gyakorló Sevillai Izidor a nép (latinul *gens*) ismertetőjegyeként két kritériumot említett: a közös nyelvet és az azonos eredetet (*multitudo ab uno principio orta*). Az általa használt *gens* elnevezés ekkor még azonos volt a *natio*val. A középkor végén, a konstanzi zsinaton viszont már a teória határozottan elválasztotta egymástól a *gens*et és a *natio*t. A *nation*nak ekkor három ismérvét állapították meg: (1.) olyan *gens*, amelyet (2.) a nyelvek különbözősége és (3.) a területi elkülönülés jellemez. Amikor tehát a latin forrásokban a magyar népről olvasunk, nem függetlenít-

hetjük magunkat a latin kultúrában kialakult elméletektől. Különbözött a népek jellemzésében a latin írásbeliség a steppei felfogástól abban is, hogy információik sokkal kevésbé konkrét tapasztalatokon alapultak, mint a nomádokról tudósító muszlim kútfőkben. A latin nyelvű forrásokban az idegen népek létéről és tulajdonságairól szóló kijelentések – amennyiben közvetlen megfigyeléseken, tudósításokon alapuló információkat nélkülöznek – az első ezredfordulóig, a 11. század elejéig kizárólag toposzok, amelyek döntő mértékben antik szerzőkre vagy a patrisztikai irodalomra mentek vissza. Amikor a 10. század elején a Nyugat-Európában élő szerzetes, Regino leírást adott a magyarokról, tudósítása értékelésénél e szempontokat figyelembe kell venni. Ezt írta: a magyarok, „miként a szóbeszéd járja, nyers hússal táplálkoznak, vért isznak, az elfogott emberek szívét részekre feldarabolva mintegy orvosság gyanánt lenyelik, semmilyen szánalom nem indítja meg őket, szívük nem hajlik semmiféle könyöriültre... Jellemük kevély, lázongó, hamis és szertelen, hiszen az asszonyokat ugyanúgy vadságra szoktatják, mint a férfiakat; mindenkor készek idegenek vagy földijeik elleni lázadásra; természetüknél fogva hallgatagok, hajlamosabbak a cselekvésre, mint a beszédre” (Kordé Zoltán fordítása). Az itt idézett két mondat közül a második szó szerinti átvétel egy antik műből kivonatolt 7. századi munkából (az *Exordia Scythicaból*), ahol e leírás nem a magyarokra, hanem a szkítákra vonatkozik. Mivel azonban Regino az irodalomból ismert szkítákat azonosnak vélte a saját korában Nyugat-Európába kalandozni kezdő magyarokkal, így a szkíták jellemzését átvitte a magyarokra. Regino itt hivatkozott első mondatát maga a szerző úgy vezette be, hogy „miként a szóbeszéd járja”. Tény, hogy Regino maga egyetlen magyarral sem találkozott élete folyamán, közvetlen tapasztalatai a magyarokkal kapcsolatban nem voltak. E mondatában a magyarokról hozzá eljutott kósza hírek, mendemondák, illetve eredetileg nem a magyarokat jellemző középkori krónikás toposzok (közhelyek) olvadtak össze. Mindenesetre Regino tükre a kalandozó magyarok jelleméről olyan görbe tükör, amely sokkal inkább a 10. század eleji krónikaírás népek jellemzésére vonatkozó technikáját adja hűen vissza, semmint a megörökíteni szándékolt nép, a magyarság jellemét.

A latin íráshagyományban e téren gyökeres változás a 11–12. század folyamán következett be. Az idegenekről adott jellemzések (népkarakterisztikumok) új minőséget értek el. Többé nem antik előképekből kölcsönzött közhelyeket, hanem egyedi megfigyeléseket találunk a forrásokban, amelyek immár közvetlen tapasztalatokon, szubjektív benyomásokon alapulnak. Egy-egy *gens* vagy *natio* leírása, jellemzése legtöbbször ellenséges, rosszindulatú, csak a legritkább esetben elismerő, a népre hízogó. Ennek az adja természetes magyarozatát, hogy rendszerint a szerző egy más nép nagy tömegeivel találkozott, körükben kifejezetten idegennek, elszigeteltnek érezte magát, nemritkán inzultusoknak volt kitéve, ami nem növelte a bizodalmat irányukban sem a nép egészét, sem annak egyedeit illetően. Valójában ő a mássággal találkozott idegen közegben, és a másság külső jegyei (eltérő nyelv, más termet, különböző vérmérséklet, szokatlan ételek-italok, ismeretlen ruhadarabok) idegenellenességet gerjesztettek. Ezekhez járultak a közvetlenül megtapasztalt idegenek viselkedéséből kikövetkeztetett, a szituációból adódóan leggyakrabban visszataszító jellemvonások, amelyek idővel az egész etnikumra kivetültek. Az idegenekkel szembeni bizalmatlanság és annak szélső formája, az idegengyűlölet ugyanannak az éremnek az egyik oldala, amelynek másik oldalán a saját népcsoport normáinak egyedül elfogadható volta, szélső esetben a saját etnikum túlzott és mértéktelen öndicsérete áll. Mindaddig, amíg az emberek nagyobb tömegei nem váltak mobillá, tömegesen nem találkoztak a mássággal, ez a szorosán összefüggő két jelen-

ség nagyobb hullámokat nem keltett. Amint azonban felkerekedtek a népek, és idegnekkel léptek kapcsolatba utazásuk során, ezek az érzelmek azonnal aktivizálódtak, és utat találtak irodalmi művekbe. A 11–12. században négy tényező járult hozzá, hogy az emberek jelentős csoportjai megismerkedjenek a mássággal: a zarándoklatok (amelyek a 10–11. században még csak a társadalom elitjére terjedtek ki, de a 12. századtól kezdve mind nagyobb tömegeket mozgattak meg), a keresztes hadjáratok (amelyek a 11. század végétől kezdve nagy tömegeket vonultattak végig Európán), a felsőfokú tanulmányok (amelyek a legtöbb tanuló számára kétszeresen idegen környezetben folytak, hiszen nem csupán az egyetem volt idegen országban, de a diáktársak is Európa számos *natio*ját képviselték) és a kereskedelem (amely a természeti gazdálkodás röghözkötöttségéből kilépett Nyugat-Európa számára éppen a 11. századtól tágitotta ki a mozgásteret).

Mielőtt még konkrétan a magyarokra vonatkozó forráshelyeket elősorolnám, néhány európai példát említek az elmondottak bizonyosságául. A jeruzsálemi zarándokútra vállalkozó Günther bambergi püspök 1065-ben ekként összegezte Konstantinápolyig vezető útja legfontosabb benyomásait: „Megtapasztaltuk a hit nélkül szolgáló magyarokat, a titkon rabló bolgárokat, menekültünk a nyíltan tobzódó úzok [török nyelvű népek] elől, láttuk a görög módra és császárian önhitt konstantinápolyiakat, szenvedtünk minden emberi és vadállati dühöt felülmúló indulataiktól.” A magyarok hitetlenségének említése a 11. század közepi pogánylázadásokat közvetlenül követően nagyon is hihető benyomás. 1099. évi esemény kapcsán a 12. század elején vetették először pergamenre a később sztereotípiává rögzült szentenciát a németek dühéről, amely indulataikat, rabiátus voltukat, gyakori dühkitöréseiket fejezte ki, s amelyben a franciák és olaszok által barbárnak tekintett németek lekicsinylése fedezhető fel. Az első keresztes hadjárat kapcsán született meg a vélemény a görögök fortélyáról, a bizánci császárok álnokságáról. Ebben a görögök ügyes manőverező képessége, a bizánci diplomácia hajlékonysága nyert elismerést úgy, hogy ez a bizánciaknak ne előnyére, hanem hátrányára szolgáljon, s jellembeli fogyatékossgákként jelenjen meg. Nem késett a görög válasz sem. A kortárs bizánci történétíró a latinokat (nyugat-európaiakat) rendkívül kapzsiának nevezte, amivel azt a konkrét tapasztalását juttatta kifejezésre, hogy a keresztes had résztvevői nem kímélték a császárváros, Konstantinápoly mozdítható értékeit. Egy francia klerikus a 12. században Compostela felé a Baszkföldön áthaladva felfigyelt arra, hogy kenyér és bor helyett tejet és sört fogyaszt a területen élő rosszindulatú emberfajta, amelynek vad a kinézete, barbár a nyelve. Idegen környezetben még ott is a negatívumra utalt, ahol pedig saját népével a legnagyobb rokonságot fedezte fel. Ezt írta a galíciaiakról: „a mi gall [francia] népünkhöz minden műveletlen hispán nép közül szokásaikra ők a leginkább hasonlók, de nagyon haragvók és békétlenek”. Amikor 1130-ban Reimsben angol, francia és német diákok hólabdacsatát vívtak, egy angol hólabdába tett kő révén egy németet súlyosan megsebesített. Ezen eset kapcsán merült először az angolok hitszegése (*perfidia Anglorum*), amely utóbb *perfid Albion* formában nagy karriert futott be; ez volt Napóleon 19. század eleji angolelleses propagandájának kulcsszava, de még Rákosi Mátyás is használta az imperializmus elleni harcnak szentelt visszaemlékezéseiben a britekre.

A magyarokról a második keresztes hadjárat (1147) alkalmával az országon átvonuló Freisingi Ottó adott leírást. A német püspök szerint a magyarok „rút ábráztaúak, szemük beesett, alacsony termetűek, szokásaikat és nyelvüket illetően egyaránt barbárok és vadak, úgyhogy joggal hibáztatható a végzet vagy inkább csodálandó az is-

teni elnézés, amely – nem tudom mondani, hogy embereknek, hanem – ilyen emberi szörnyetegeknek oly gyönyörűséges országot adott” (Gombos F. Albin fordítása). Természetesen nem a magyarok változtak meg 250 év alatt, hogy az arab utazó a 9. század végén még szemrevalónak és nagy testűnek látta őket, a német utazó pedig a 12. század közepén már rúttnak és alacsonynak. Nem vitatva, hogy az arabokhoz képest a magyarok magas, a németekhez képest pedig alacsony növésűnek számítottak, s azt sem vitatva, hogy az arabok a szabad harcosokból álló, gazdag magyar népi hadat látták, a német főpap pedig a német viszonyokhoz képest hitvány lakásokban élő magyarországi szegény népet, nem vonva kétségbe tehát a személyes megfigyelés reális elemeit, Freisingi Ottó leírása, főleg pedig végső minősítése (hogy ti. a magyarok emberi szörnyetegek visszataszító tulajdonságokkal) feltűnő hasonlóságot mutat Poitiers-i Aimery imént idézett, a baszkokról szóló leírásával, aki szerint a baszk rosszindulatú emberfajta, vad kinézéssel, barbár nyelvvvel. Ottó püspök erre rimelő szavai a valós mozzanatokon túl a másságnak szinte kötelezően kijáró megvetést és elítélést éppen úgy tartalmazták, mint Aimery klerikus mondata. A magyarok sem maradtak adósok. A 13. század elején Anonymus egy egész csokorra való negatív minősítést osztott szét a szomszédos népek között. Nála a németek őrjöngők, a bolgárok dölyfösek (gögösek), a görögök „vitézességét” az asszonyokéval vetette egybe, a vlachokról (románokról) és a slávokról meg egyenesen azt mondta: „az egész világ legértékteleenebb emberei...”, mivel más fegyverük nincs, csak az íj és nyíl”. A 14. századi krónikakompozíció gyakorta emlegette a német dühöt, szólt arról, hogy a németek vadállat módjára üvöltének, a csehek őrjöngők és részegesek, illetve gögösek, a kunok dölyfösek, a besenyők és a székelyek igen értékteleenek és nagyon hitványak, az olaszok pedig – nyelvük lágyságára utalva – csacsogó fecskék módjára csivitelnek. E minősítések egy része közvetlen tapasztalásokon alapult, korhoz kötött volt: a vlachok és a slávok kimondva, a besenyők és a székelyek kimondatlanul hitvány fegyverzetük, könnyűlovas harcmodoruk miatt jutottak a becsmerlő jelzőkhöz. Az olaszok nyelvére történő utalás is konkrét megfigyelésen alapul. Az sem vonható kétségbe, hogy a krónikás által látott cseh csapat lerészegedett, s innen terjedt át a csehekre általában az iszákosság. A németek őrjöngése azonban már bizonyosan irodalmi átvétel Nyugat-Európából, amit a magyar tapasztalatok legfeljebb megerősítettek, ez viszont csak növelte a minősítés hitelét. A „német düh” (*furor Teutonicus*) olyannyira toposszá vált rövid idő alatt Magyarországon, hogy közvetlen megfigyelés sem kellett lejegyzéséhez. Éppen úgy előfordul a 13. század közepén Rogeriusnak a tatárjárásról szóló emlékiratában, mint több, e századból való magyarországi jogbiztosító oklevélben.

Ha azt nyomozzuk, hogy vajon a magyarokról már a középkorban alakult-e ki olyan állandó minősítés, mint a németekkel kapcsolatban a düh vagy az angolokat illetően az álnokság, nem vagyunk könnyű helyzetben. Ugyanis még hosszú időn keresztül a magyarokról konkrét megfigyeléseken alapuló és kevésbé általánossá vált jellemzések készültek. A 13. század végén a Rajnához csatába tartó magyarokról a német kútfők azt emelték ki, hogy hosszú hajukat befonva viselték, feltűnően hosszú volt a szakálluk is. Fegyvereiket, az íjat és a nyílat ügyesen használták, lovaikkal vakmerően keltek át a mély folyókon. E tudósításba bizonyonnyal a magyarokkal együtt vonuló kunok is belejátszottak. 1308-ban egy francia domonkos szerzetes utazott át Magyarországon, aki becses leírást hagyott ránk benyomásairól: Magyarország „földje legeltetésre alkalmas és rendkívül gazdag kenyérben, borban, húsfélesekben, aranyban és ezüstben, a halak bősége pedig meghaladja csaknem az összes országot, kivéve Norvégiát... Az

emberek általában alacsonyak, feketék és szikárok, és a fegyverek bármelyik nemében nagyon jó harcosok, leginkább mégis kiváló íjászok; általában apró lovaik vannak, bár egyébként erősek és gyorsak... Magyarország népe nagyon alázatos és katolikus, ámde a főrangúak és a nemesek igen kegyetlenek" (Borzákné Nacsa Mária fordítása). Lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy amit már Freisingi Ottó magyarok iránt a legcsekélyebb mértékben sem megértő leírása hangoztatott: országuk gyönyörűsége, az a francia névtelennél úgy fordul elő: Magyarország igen gazdag és termékeny föld. Több, az itt olvashatóval rokon elem fordul elő abban a híradásban, amelyet egy olasz krónikás (Matteo Villani) adott a magyarokról a 14. század második felében. Ő nem járt Magyarországon, a magyarokról szóló jellemzés azok itáliai hadjáratain alapul. „A magyaroknak nagyszámú méneseik vannak, lovaik nem nagyok... Harcmódjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövődésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban áll” (Rác Miklós fordítása).

Legkorábban a 15. században nyugat-európai irodalmi alkotásokban bukkanunk azokra a motívumokra, amelyek utóbb a magyarokkal (és Magyarországgal) kapcsolatban toposzá merevedtek. Ezek egyike a „gazdag föld – szegény ország”. Ez arra az elentétre mutatott rá, amely szerint gazdag országban hitvány nép él. Egy 15. századi szentencia tömör megfogalmazása szerint: „a magyar és Magyarország: a legalávalóbb nép – a legjobb föld”. Aligha kell bővebben bizonygatni, hogy e sommás megítélésnek mindkét eleme már a 12. század közepe óta fel-felbukkant a magyarok jellemzéseiként. Szükségszerűen azonban csak a 15. században kapcsolódhatott össze, hiszen a sok természeti kincssel bővelkedő ország szegénysége – itt nem részletezhető okok miatt – igazán csak a 15. század végére vált világossá. További 15. századi nyugati művek ennek a jellemzésnek egyes elemeit hangoztatták. Ezek közül emelem ki azt a verset, amely részletezőn sorolja elő a Magyarországon tapasztalható sok rosszat. Ilyen a légy, a túlzott hőség, a láz, a borzalmas borok, a féreg, a sok porral járó szélvihar, az emberek disznóólakban laknak, hiányoznak a szálláshelyek, alvóhelyül a puszta föld szolgál, mivel nem használnak ágyat, nincsenek fák, az étkek tisztátalanul készülnek, a ragacsos források bűzt árasztva bugyognak fel, türelmetlen, kegyetlen, durva és rosszindulatú a nép, az előkelők pompakedvelők, híján van az igazság, csekély a hit, viszont nagyok a távolságok. Egy 16. századi írás a magyarok „durva erkölcsű, műveletlen és barbár *natioját*” említette. Innen már csak egy ugrás a 18. század eleje, amikor – valószínűleg Stájerországban – elkészült az a *Völkertafel* (néptáblázat), amely az Európában található népek tulajdonságainak rövid leírását tartalmazta. Ezeket főleg kocsmákban, fogadókban függesztették ki az oda betévedő idegenekkel kapcsolatos „mihez tartás” végett. A képpel is ábrázolt tíz nép közül a magyarokat e minősítésekkel jellemezte az útmutató: viseletük színes, értelmi képességeik módfelett szerények, istentiszteletük hanyag, az időt naplopással töltik, hűtlenek, ők a legkegyetlenebbek, vérszomjasak, árulók, lázadók, a zendülést kedvelik, életüket kard által végzik, viszont tudósok a latinban és – nem meglepő a fentiek alapján – gyümölcsben, aranyban gazdag az országuk, mindenben bővelkednek.

A 18. századi *Völkertafelen* a magyar férfi tollal ékesített, karimátlan, felfelé bővülő, gyöngysorral díszített süveget, vörös dolmányt, barna, prémszegélyes mentét, fényes selyemövet, díszes tarsolyt és kardot, testhez simuló vörös nadrágot és világos színű, sarkantyús kemény csizmát visel. (Ez a magyar nemes hagyományos öltözete.) Megjegyzendő, hogy sokkal korábbi időkből is ismerjük a magyarok szimbolikus ábrázolá-

sait. A 14. század első feléből származik a Giotto-féle *Navicella*-mozaik hű másolatához kapcsolódó ábrázolás Strasbourghban, amely – mintegy érdemeik szerint – vonultatja az egyes országokat az üdvösség felé. A sor elején a Német-római Császárság két vezető hatalma, Germánia és Itália áll, őket Franciaország, Anglia, majd erősen leszakadva Aragónia, Szicília és Kasztília követi, a lovon ülők sorát Magyarország és Lengyelország zárja. Utánuk már csak a gyalogosan közlekedő Kelet és Litvánia van. A sereghajtók Európa keresztény és pogány periferiáját testesítik meg. A másik, szintén a 14. századból, annak végéről való képi ábrázolás a velencei doge-palota földszinti oszlopfőjén volt látható, a magyart középkorú férfi jelenítette meg, aki bajuszt, hegyes szakállt, hegyes, prémes süveget viselt. Ez abban a korban a keleti népeket ábrázoló sémának felelt meg.

A magyarságot jellemző másik, hosszú időre közhellyé merevedett toposz a „kereszténység védőbástyája”. Ez kezdetben levéltári forrásokban (diplomáciai iratokban, levelekben, pápai bullákban) jutott kifejezésre, annak arányában, ahogyan a 15. század elejétől kezdve mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugat felé terjeszkedő Oszmán Birodalom feltartóztatásának súlyos terhe Magyarországra hárul. A század közepétől kezdve a humanista irodalom is felkarolta ezt a gondolatot, s ebben kiváltképpen Aeneas Sylvius Piccolomini játszott nagy szerepet. Ő írta le azt a kifejezést, hogy „Magyarország a fal, a mi vallásunk igen erős védőbástyája és pajzsa”. Egy efféle toposz természetesen megkövetelte mind az ország, mind a benne lakók felértékelését. Jól érzékelteti ezt Piccolomini azon levele, amelyet V. László királlyá választásának ügyében írt a magyar követekhez: „Magyarország állapota, sajnos, az egész kereszténység súlyos kárára, megtört, megrendült, szertefoszlott, és minden hajdani fényétől s ragyogásától megfosztatott. A régi történetíróknál úgy találtam, hogy országokat hajdan emberekkel és javakkal áldottan virágzott... Nem is volt nép az egész földkerekségen, amely országokat akkor háborítani merészelte volna, oly tiszteletre méltó és híres volt szerte a világon a magyar név... A törökök... most Magyarország szívében tombolnak... Ó, ez a hajdan oly gazdag ország! Arany tartomány! Földeknek díszel!” Az itáliai humanista buzdítólag írta: „A földek ma sem kevésbé termékenyek, mint egykor; nem kevésbé termékenyek a barmok sem; a szőlőskertek megtermik a magukét, hasznot hajtának az arany- és ezüsbányák; értelmesek az emberek és szorgalmasak, bátrak és sok mindenben járatosak” (Borzák István fordítása). A magyar középkor akkor zárul, amikor az ország függetlensége Mohácsnál elveszett. A 16. századra, amikor az ország egy része ténylegesen török uralom alá került, a két toposz (a „gazdag föld – szegény ország”, illetve „a kereszténység védőbástyája”) mind közelebb került egymáshoz. A föld gazdagsága ugyan megmaradt, de mivel a nép, az ország a kereszténység védőpajzsa szerepkörében állandó fenyegetettségben, háborús viszonyok közepette élt, egyre inkább elszegényedett. Így a már a középkor végén is helytálló szentenciák még aktuálisabbá váltak az újkor hajnalán. Ezt a népkarakterológiai örökséget adta át a magyarokra vonatkozóan a késői középkor a korai újkorának. S ezzel együtt mindazt, amit a stájer *Völkertafel* a 18. században tükröz: az állandósult háborús viszonyok közepette kialakult életformát, az emberélet puszta megmentéséhez, a puszta túléléshez szükséges hűtlenséget, kegyetlenséget, vérszomjat, árulást, zendülést. Nem ősi magyar tulajdonságok ezek, hanem a történelmi körülmények hatására alakultak ki. Frappánsan mutatja a nyugat-európai és a magyar életforma különbözőségét az, hogy a *Völkertafel* szerint ott és itt miben betegedtek meg leggyakrabban az emberek, és hogyan végezték életüket. A spanyolokat a székrekedés, a franciákat a franciakór (azaz a nemi betegség), a némete-

ket a köszvény kínozza, a magyarokat pedig a frásztörés. A spanyolok ágyban, az olaszok kolostorban, a németek borban haltak meg, az angolok vízbe fulladtak, a magyarok kard által veszték el. A késő középkori és újkori magyarságot idegen tükörben látató képet nem a – nem létező – megváltoztathatatlanul örök magyar népjellem eredményezte, hanem a sanyarú közép-európai történelem adta „ajándékba”.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

Források:

- Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei.* Ford. Lukinich I. Brassó, 1905.
A bonfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995.
 FREISINGI OTTÓ: *I. Frigyes császár tettei.* Ford. Gombos F. Albin. Bp., 1913.
Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Bp., 1988.
A három Villani krónikája. Ford. Rácz Miklós. Bp., 1909.
Szenci Molnár Albert válogatott művei. Sajtó alá rend. Vásárhelyi Judit. Bp., 1976.
Az Európában található népek és tulajdonságaik rövid leírása. Közreadja V. K. [Vörös Károly].
 História, 1987/1. 17.

Feldolgozások:

- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II.* Második kiadás. Bp., 1899.
 SCHMUGGE, LUDWIG: *Über „nationale” Vorurteile im Mittelalter.* Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 1982. 439–459.
 IMRE MIHÁLY: *„Magyarország panaszja”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában.* Debrecen, 1995.
 MAROSI ERNŐ: *Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben.*
 In: *Magyarok Kelet és Nyugat között.* Szerk. Hofer Tamás. Bp., 1996. 77–97.
 KRISTÓ GYULA: *A magyar nemzet megszületése.* Szeged, 1997. (További irodalommal.)